

PEĐAGOGIK VA PSIXOLOGIK TADQIQOTLAR

ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ И ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ | PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL STUDIES

MAMADJANOV Ismoil Ibragimdjon o'g'li

GulDU

stajyor-tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15209067>

INKLYUZIV TA'LIMGA JALB ETILGAN TALABALARNING O'QUV JARAYONIGA IJTIMOYLAHVUNING PSIXOLOGIK MAZMUNI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada muallif inklyuziv ta'limga jalb etilgan talabalarning ijtimoiylashuv jarayonida yuzaga keladigan muammoli vaziyatlar haqida fikr-mulohaza yuritgan.

Bundan tashqari, inklyuziv ta'limga jalb etilgan talabalarning ijtimoiylashuv jarayonida yuzaga keladigan muammoli vaziyatlar haqida fikr-mulohaza yuritilgan bo'libgina qolmay, chuqur tahlil qilishga harakat qilingan desak mubolag'a bolmaydi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, shaxs, rivojlanish, muloqot, ijtimoiy-hissiy, ehtiyoj, vizual ogohlantirish, ijtimoiy rol, fiziologik tanazzul, muammoli vaziyatlar, ijtimoiylashuv jarayoni, chuqur tahlil.

PSYCHOLOGICAL CONTENT OF THE SOCIALIZATION OF STUDENTS INVOLVED IN INCLUSIVE EDUCATION INTO THE EDUCATIONAL PROCESS

ANNOTATION

In this article, the author reflected on the problematic situations that arise in the process of socialization of students involved in inclusive education.

In addition, it is not an exaggeration to say that students involved in inclusive education are not only meditated about the problem situations that arise in the process of socialization, but also tried to analyze in depth.

Keywords: inclusive education, Personality, Development, Communication, socio-emotional, need, visual warning, social role, physiological degradation, problem situations, socialization process, in-depth analysis.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ УЧАЩИХСЯ, УЧАСТВУЮЩИХ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ, В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС

АННОТАЦИЯ

В данной статье автор поразмышлял о проблемных ситуациях, которые возникают в процессе социализации учащихся, участвующих в инклюзивном образовании.

Кроме того, не будет преувеличением сказать, что студенты, занимающиеся инклюзивным образованием, не только размышляли о проблемных ситуациях, возникающих в процессе социализации, но и пытались их углубленно анализировать.

Ключевые слова: инклюзивное образование, личность, развитие, коммуникация, социально-эмоциональный аспект, потребность, визуальное предупреждение, социальная роль, физиологическая деградация, проблемные ситуации, процесс социализации, углубленный анализ.

Imkoniyati cheklanganlik hissiy aks ettirish sohasidagi eng jiddiy va ko‘pincha tuzatib bo‘lmaydigan yo‘qotishlarga olib kelishi aniq. Masalan, sensor tajribasini kamaytirishning ruhiy hayotga ta‘hiri ko‘plab psixologlar tomonidan qayd etilgan. Bu haqda S.L.Rubinshteyn shunday yozgan: “Har qanday ta‘rifdan emas, u qanchalik jonli bo‘lmasin, ko‘r odam dunyoning rang-barangligini, kar odam esa uning tovushining musiqiyiligini go‘yo ularni bevosita qabul qilgandek tan oladi. Hech bir psixologik risola o‘zi sevgini, kurash ishtiyoqini va ijod quvonchini boshdan kechirmagan odamning o‘rnini bosa olmaydi, agar o‘zi buni boshidan kechirgan bo‘lardi [12].

Shaxs rivojlanishining faoliyat nazariyasi pozitsiyasini egallagan L.Grigoryev, V.V.Davidov, A.I.Kaplan, A.N.Leontyev, A.V.Petrovskiy, D.B.Elkonin va boshqalarning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, uning turli ko‘rinishlaridagi faollik uning oldini olishning hal qiluvchi sharti hisoblanadi. Ko‘rlik va past ko‘rish, birinchi navbatda, muloqot va ish usullarini cheklash natijasida shaxsning normal rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi. L.I.Bojovich, E.M.Borisova, M.Vernoy, A.G.Litvak, A.I.Zotova, B.I.Kovalenko G.M.Andreyevalarning tadqiqotlarida qayd etilganidek va boshqalar nogiron (ko‘rish qobiliyati zaif) talabalarni o‘qitishda kasbiy o‘zini o‘zi belgilashning psixologik jihatlarini yetarlicha hisobga olmaydilar. Talabalarning o‘quv jarayonidagi faolligining pasayishi, o‘z imkoniyatlarini baholay olmaslik va kasb talablari bilan bog‘lay olmasligi, pirovardida ularning hayot strategiyasini tanlashiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Vizual ogohlantirishlarni qabul qilishning mumkin emasligi yoki sezilarli cheklovlari aqliy rivojlanishdagi og‘ishlarni keltirib chiqaradi, bu zamonaviy psixologik adabiyotlarda mahrumlik shikastlanishi deb ataladi. “Ruhiy deprivatsiya – sub‘ektga o‘zining asosiy (hayotiy) ruhiy ehtiyojlarining bir qismini yetarli darajada va yetarlicha uzoq vaqt davomida qondirish imkoniyati berilmagan shunday hayotiy vaziyatlar natijasida yuzaga keladigan ruhiy holat” [1, 2, 3]

Yuqoridagi ta‘rif mualliflari bunday ehtiyojlarni pertseptiv ehtiyoj, ya‘ni tashqi stimullarning (rag‘batlantiruvchilarning) ma‘lum miqdori va sifatiga bo‘lgan ehtiyoj, ota-onalar, tengdoshlar va boshqalar bilan integratsiyani ta‘minlaydigan ijtimoiy aloqalarga bo‘lgan ehtiyoj ekanligini ta‘kidlaydilar. Shaxs, va nihoyat, o‘rganish va keyinchalik o‘zini-o‘zi anglash, muayyan ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish uchun shart-sharoitlar mavjudligi zarurati deb qaraladi.

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, shuni hisobga olish kerakki, ko‘rishning buzilishi nafaqat vizual mahrumlikni, balki hissiy (affektiv) va ijtimoiy mahrumlikni ham keltirib chiqaradi. Shuni ham yodda tutish kerakki, tug‘ma yoki erta orttirilgan ko‘rlik bilan bolalar nafaqat vizual stimullardan mahrum bo‘ladilar - buzilmagan analizatorlarning yetarli darajada rivojlanmaganligi, harakatchanlikning cheklanganligi, ijtimoiy aloqalarning kambag‘alligi tufayli ularning boshqa usullarni rag‘batlantirishi keskin kamayadi. Bularning barchasi xulq-atvor va somatik holatdagi sezilarli va juda xilma-xil o‘zgarishlarga olib keladi, ko‘pincha ko‘rlik va zaif ko‘rish bilan nevropsik kasalliklar kuzatiladi.

Jumladan, ko‘zi ojizlar psixikasining mutlaqo teskari ko‘rinishi G.P.Nedler, V.I.Rudnev, G.I.Surovlar tomonidan ishlab chiqilgan. Uning mohiyati shundaki, ko‘rlik ko‘r odamning jismoniy va ma‘naviy hayotining barcha jabhalarida iz qoldiradi, surunkali qashshoqlik va ikkinchisining mazmunining yetishmasligi, makon haqida g‘oyalarning yetishmasligi, o‘ziga xos xarakterli va irodaviy fazilatlarining mavjudligi, yomon odatlar va boshqalar.

Refleksologiya bilan bir vaqtda Z. Freydning g‘oyalari tiflopsixologiyaga kirib boradi. Z.Freydning ta‘hiri A.A.Krogius asarlarida eng yaqqol namoyon bo‘ldi. O‘zining “Ko‘rlar psixologiyasi va uning umumiy psixologiya va pedagogika uchun ahamiyati” nomli yakuniy asarida “ko‘rlik nafaqat aqliy, balki ruhiy hayotning boshqa barcha jabhalarida ham o‘z aksini topishi va turli xil ko‘rinishlarga va xilma-xil xususiyatlarni shakllantirishga olib kelishi mumkinligini ta‘kidlagan”.

A.A.Krogius buni ijtimoiy sharoitlar, irsiyatning ta'siri va jinsiy energiyaning sublimatsiya tabiati bilan bog'laydi. Ko'rlik bilan ko'pincha salbiy axloqiy va irodaviy xususiyatlar shakllanib borishi, manfaatlar azoblanishi, jinsiy instinktlar o'zini muddatidan oldin va ko'pincha buzuq ko'rsatishini ta'kidlab, buni bir qator omillar (fiziologik tanazzul, oilaviy tarbiyadagi kamchiliklar va boshqalar) "tashqi sharoitlar tufayli yetishmovchilik, jinsiy energiyaning sublimatsiyasi, uni hayotning boshqa, yuqori sohalariga yo'naltirishning yetarli emasligi" [4] bilan izohlaydi.

Imkoniyati cheklangan talabalarni ijtimoiylashuvi uchta asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi:

✓ talabalarining ijtimoiy-psixologik kompetentsiyasini oshirish, ya'ni Imkoniyati cheklangan talabalarining shaxslararo munosabatlar tizimida atrofdagi odamlar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish;

✓ Imkoniyati cheklangan talabalarining kundalik va ijtimoiy tajribasini kengaytirish, buning uchun har qanday nazariy tushunchalarni atrofdagi voqelik bilan bog'lash kerak (T.P.Trubacheva, N.A. Sementaine). Iloji bo'lsa, o'quv jarayonini real hayot sharoitlariga yaqinlashtirish, masalan, hayotiy vaziyatlarni taqlid qilish tavsiya etiladi (A.P.Antropov, N.L.Belopolskaya);

✓ Imkoniyati cheklangan talabalarda o'zlarining ijtimoiy rolini va boshqalarni adekvat idrok etishni, muvaffaqiyatli ijtimoiy va mehnatga moslashishni shakllantirish (J.I.Namazbayeva, O.F.Chumakova).

Imkoniyati cheklanganlik umuman shaxsiyatga ta'sir qiladi. Har qanday nuqson, faqat bitta funktsiyani yo'qotish bilan chegaralanmaydi, balki butun shaxsiyatni qayta qurishga olib keladi va ularning yo'nalishlarini belgilab, keyingi hayot uchun kuch beradi. L.S.Vigotskiy shunday deb hisoblagan: "Kamchilik nafaqat ruhiy qashshoqlik, balki boylik manbai, nafaqat zaiflik, balki kuch manbai hamdir". (Litvak A.G., 1990).

M.I.Shif nogironlik shaxsiyatning rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi, deb hisoblagan. Shunday qilib, ushbu nuqtai nazarlarni taqqoslab, biz nogironlik barcha aqliy jarayonlarni qayta qurishga olib keladigan odamlar tomonidan insonning xususiyatlari va fazilatlarini o'zgartirish uchun asosdir, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Meshkovning fikriga ko'ra, nogironlikdan kelib chiqadigan zarar insonning kognitiv sohasi bilan cheklanib qolmasdan, uning butun shaxsiyatiga ta'sir qiladi. Bu nuqtai nazarlarni tahlil qilib, shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, shaxsning tuzilishini o'zgartirib, nuqson nogiron odamlarning barcha ruhiy jarayonlariga zarar yetkazadi va ularning nuqsoni haqida qattiq his-tuyg'ularga olib keladi.

Shu asosda L.S.Vigotskiy nogironlar qobiliyatini rivojlantirishda boshqalar bilan o'zaro munosabatlarning buzilishini barcha toifadagi g'ayritabiyy shaxslarga xos xususiyat sifatida ajratib ko'rsatdi.

Nuqsonlar nogironning boshqa odamlar bilan shaxslararo o'zaro ta'siri jarayoniga ta'sir qiladi. Kamchilikning paydo bo'lish vaqtiga va uning chuqurligiga qarab, hayotiy pozitsiyani shakllantirish va boshqalar bilan do'stona, ishbilarmonlik munosabatlarini o'rnatish buziladi.

Nogironlarning samarali tez va muvaffaqiyatli moslashuvi holatlari, shaxsning ijtimoiy muhitga yaxshi moslashuvi holatlari hukmronlikda namoyon bo'lgan faol momentning ustunligi tufayli "samarali moslashish darajalari" tushunchasiga birlashtirilishi kerak. Ularning hayotiy faoliyati tashqi muhitni o'zgartirish va rivojlantirishga ham, o'ziga ham qaratilgan.

Faoliyat nazariyasi psixologiyasida (A.N.Leontyev, S.L.Rubinshteyn, A.V.Zaporozets), shaxs psixologiyasi ma'lumotlari (B.F.Lomov, L.I.Bojovich, A.A.Bodalev) va maxsus psixologiya sohasidagi tadqiqotlar (T.A.Vlasova, M.S.Pevrozova, G.I.Morozova da ishlab chiqilgan.), shuningdek, tiflopedagogika va tiflopsixologiya sohasidagi ishlar (M.I.Zemtsova, Yu.I.Kulagin, A.G.Litvak) ko'rlarning ijtimoiy muhitga moslashuvi ochib beradi.

Nogironligi bo'lganlar faoliyatining ijtimoiylashuvi muammosini bir necha jihatdan ko'rib chiqish mumkin:

1. Faoliyat bilan tizimli aloqalarda;
2. Shaxsning o'zi;
3. Ularning o'zaro ta'siri

Nogironligi bo'lgan odamlar, ularning fikriga ko'ra, ular bilan muloqot qilish jarayonida yoqimsiz his-tuyg'ularni boshdan kechiradigan odamlarga nisbatan qo'rquvga ega bo'lishi mumkin. Natijada nogironligi bo'lganlar bilan aloqa qilishdan qochadi, bu esa takroriy aloqalar bilan bog'liq qo'rquvning davom etishiga olib keladi va ularning ijtimoiylashishiga to'sqinlik qiladi deb G.M.Ilmushkin, E.V.Xayrulloev o'z g'oyalarida keltirgan.

Ehtiyojlarning blokadasini sharoitida obsesif holatlar yuzaga keladi, ularning mexanizmi muhim shaxsiy ehtiyojlarni amalga oshirishga to'sqinlik qiladi. Natijada obsesif fikrlar, qo'rquv va harakatlar paydo bo'ladi, bu esa ruhiy mahrumlikka olib keladi. Tiflopsixologlar faqat ko'r va zaif ko'rish qobiliyatiga ega odamlarga xos bo'lgan xarakterli xususiyatlar mavjudmi degan savolni hal qilishdi. Shaxsiy o'zgarishlar bevosita ko'rish buzilishi ta'sirida odamda sodir bo'lmaydi, chunki vizual funktsiyaning o'zi shaxsiy emas.

Ko'rning shaxsiyati o'zining tabiiy shartlariga, shu jumladan individual funktsiyalarga qaytarilmasligi bilan tavsiflanadi. Shaxs shaxsni ijtimoiy munosabatlar tizimiga kiritish jarayonida shakllanadi. Ko'rish patologiyasi ushbu tizimga o'sish jarayonini murakkablashtiradi, bu munosabatlarning tabiatini o'zgartiradi, chunki insonning madaniyat olami bilan tanlab aloqasi va faqat ko'rishning buzilishi orqali, ya'ni bilvosita, bu funktsiyalarning kamchiliklari ta'sir qilishi mumkin.

A.V.Siyomichev ijtimoiylashishni yangi ijtimoiy muhitga kirish, guruh ichidagi munosabatlarni o'rnatish va ta'limning yangi shakllariga moslashish qiyinchiliklarini bartaraf etish deb ta'riflaydi. Universitetda talabalarni ijtimoiylashishi muammosining turli tomonlarini V.N.Gribov, O.N.Kazakova, T.I.Katkova, G.P.Kuzina, S.A. Runova, Yu.V. Stafeyeva va boshqalar. Masalan, G.P.Kuzina va S.A.Runovalar o'rta maktabda kasbga yo'naltirish ishlari olib borilgan o'quvchilarning moslashuvi qanday kechganligini o'rgandilar.

T.I.Katkova, Yu.V.Stafeyevalarning ishlarida o'ziga xos tipdagi (iqtisodiy, pedagogik) oliy o'quv yurtlarida talabalar moslashuv jarayoni ko'rib chiqilgan. V.N. Gribov universitet filialida o'qish bosqichida va talabalar tayanch universitetga o'qishga o'tish davrida kichik shaharchadagi yoshlarning moslashishini ko'rib chiqdi.

Shunday qilib, nogironligi bo'lgan odamlarning shaxsiy xususiyatlari ularning ijtimoiylashuviga ta'sir qilishi mumkin degan xulosaga kelishimiz mumkin. O'zini tutish, o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish kabi shaxsiy xususiyatlar noto'g'ri xatti-harakatlarning tashvishli-depressiv turining namoyon bo'lishiga, aloqada shubha va yaxlitlikning yo'qligi - salbiy tajovuzkor xatti-harakatlarning namoyon bo'lishiga ta'sir qilishi mumkin. Ko'zi ojiz va zaif ko'rgan odamlarda mustaqillikning ustunligi ularning o'zini o'zi qadrlashi va muloqot qilish qobiliyati, moslashish qobiliyati bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Nogironlarning ijodiy faoliyatga ketishi - she'r, musiqa yozish yoki qo'llari bilan biror narsa yasashga urinish ko'pincha yolg'izlik va ijtimoiy mahrumlikdan chiqishning yagona yo'li bo'lib chiqadi. Estetik ijodkorlikning jonli quvonchini kashf etish orqali ko'rishda nuqsoni bo'lgan bola o'ziga bo'lgan munosabatini (kamchiligini) o'zgartira oladi va hayotdagi mavqeini mustahkamlaydi. U o'z hayotiga bo'lgan munosabatini o'zgartiradi, voqelik va uning atrofiga nisbatan optimistik nuqtai nazarga ega bo'ladi.

Nogironligi-nuqsonlari bo'lgan insonning atrof-muhit bilan o'zaro munosabatini buzadi, natijada tug'ma yoki erta boshlangan nogiron ijtimoiy aloqalar va munosabatlarni o'rnatishni qiyinlashtiradi. Ko'r bo'lgan odamlarda allaqachon o'rnatilgan aloqalar buziladi. Buni ham L.S.Vigotskiyning aytishicha, ko'rlikning asosiy va eng og'ir oqibatlari organik nuqson bilan faqat bilvosita bog'liq va birinchi navbatda jamoadan chiqib ketish, ya'ni ijtimoiy munosabatlarning buzilishi oqibatidir.

IQTIBOSLAR. ЧОСКИ. REFERENCES.

1. Виготский Л.С. *Проблемы детской психологии*. – М.: Педагогика, 1983. – 320 с.
2. Божович Л.И. *Личность и ее формирование в детском возрасте*. – М.: Педагогика, 1968. – 464 с.
3. Борисова Е.М. *Психологическая поддержка детей с ограниченными возможностями здоровья*. – СПб.: Речь, 2007. – 224 с.
4. Давыдов В.В. *Теория развивающего обучения*. – М.: Институт развития личности, 1996. – 380 с.
5. Ельконин Д.Б. *Психология обучения младшего школьника*. – М.: Просвещение, 1974. – 320 с.
6. Каплан А.И. *Социальная адаптация детей с нарушениями развития*. – М.: Психология, 2005. – 198 с.
7. Кругляк А.А. *Психология слепых и слабовидящих детей*. – М.: Просвещение, 1993. – 304 с.
8. Литвак А.Г. *Социально-психологическая адаптация лиц с ограниченными возможностями*. – СПб.: Питер, 2006. – 256 с.
9. Леонтьев А.Н. *Деятельность. Сознание. Личность*. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.